

FRIES LEVEND ERFGOED
Werken aan verscheidenheid

**FRIESE RASSEN EN GEWASSEN
EN DORPS- EN STADSLANDBOUW**

www.frieserassenengewassen.nl
info@frieserassenengewassen.nl

Platformreeks nummer 7, oktober 2022

Samenstelling en tekst: Johannes Spyksma
Grafische verzorging: STIP, Leeuwarden, www.stipwerk.nl

Prijs losse verkoop: €2,50.

Bank: NL 16 TRIO 01976 46 174 ten name van penningmeester Werkverband Friese Rassen.

Deze brochure is een uitgave van het 'Platform Friese Rassen en Gewassen' waarin de organisaties die zich richten op het behoud van de Friese landbouwgewassen, dierenrassen, fruitrassen en oorspronkelijke houtige gewassen samenwerken.

De publicatie kwam tot stand door een financiële bijdrage van de Provincie Fryslân.

Jan-Eelco Jansma, werkzaam op Wageningen UR, karakteriseert de *dorps- en stadslandbouw* als een brede beweging die voedsel en regio aan elkaar wil verbinden.

Je komt het verschijnsel onder meer tegen in schooltuinen, dorps- en stadstuinen, moestuinen, of kweekbakken op een binnenplaats. Het heeft volgens Jansma alles te maken met de toegenomen kloof tussen boeren en burgers. De steeds meer opduikende voedselschandalen hebben er ook invloed op. Sommige buurttuinen draaien al meer dan tien jaar.

In Fryslân grijpt het verschijnsel ook om zich heen. De meeste initiatieven worden door vrijwilligers gerund, enkele staan onder professionele leiding.

Studenten aan Wageningen Universiteit schreven een handleiding voor het opzetten van buurttuinen. Deze is te downloaden via www.wageningenur.nl

De Friese rassen en gewassen kunnen ook een plek krijgen in *volkstuinten*.

Over het algemeen wordt er in volkstuinten en bij de dorps- en stadslandbouw (nog) weinig gebruik gemaakt van de Friese landbouwgewassen en fruitrassen. De Friese hoenders zouden er ook bij betrokken kunnen worden.

Platform Friese Rassen en Gewassen

Met het oog op het in stand houden van de Friese en met Fryslân verwante rassen en gewassen hebben de organisaties die hier zorg voor dragen zich verenigd in het 'Platform Friese Rassen en Gewassen'. Daartoe behoren:

Stichting Roodbont Fries Vee

Fries-Hollands Rundveestamboek

Nederlands Zwartbleschapsamboek

Zwartbles-Fokkersgroep

Frysk Melkskiepeamboek

Landelijke Fokkersgroep Nederlandse Landgeiten - afd. Fryslân

Nederlandse Vereniging Stabij- en Wetterhounen

Friese Hoenderclub/Fryske Hinneklub

Werkverband Friese Rassen

Stichting Fruit yn Fryslân

Vrienden van het oude fruit

Wat de oorspronkelijke houtige gewassen betreft is contact gelegd met 'Herbarium Frisicum' in Wolvega.

Collecties

De door *dierenorganisaties* beheerde collecties van Friese of met Fryslân verwante dierenrassen omvatten:

Het Friese paard

Een tweetal koeienrassen

Een tweetal schapenrassen

Een tweetal hondenrassen

De Friese hoenders

De Nederlandse landgeit

Een en veertig knolgewassen

Twintig oliegewassen

Zestien meelvruchten

Dertig peulvruchten

Zes wortelgewassen

Een uienras

Een bloemgewas

Een steelgewas

Een bladgewas en

Een klavergewas

De door het *Werkverband Friese Rassen* beheerde collectie van Friese of met Fryslân verwante landbouwgewassen bestaat uit:

Een deel van het voor deze gewassen

beschikbare zaad wordt aangeboden in

zakjes. Zie de lijst achter in de brochure.

De door *Fruit yn Fryslân* (FYF) beheerde fruitcollectie bestaat wat de in de provincie ontstane soorten betreft uit:

Een perenras

Een tiental appelrassen

Een pruimensoort en

Drie bessenrassen.

De *Vrienden van het oude fruit* beheren vier door hen erkende Friese appelrassen.

De door de *Friese Hoenderclub* beheerde collectie bestaat uit twaalf kleurslagen van het Friese hoenderras.

Zie voor een globale beschrijving van de Friese dierenrassen, de landbouwgewassen, en de fruitrassen de lijst van publicaties achterin deze brochure.

Eetbare initiatieven in de gemeente Leeuwarden

Leeuwarden publiceerde in 2014 een brochure met een overzicht van de in die gemeente voorkomende "eetbare" initiatieven.

Het geschrift bevat ruim dertig uitgevoerde en in uitvoering zijnde initiatieven, een tiental concrete plannen die voor een belangrijk deel inmiddels zullen zijn uitgevoerd en een lijst van wensen voor 2014/2015.

Niet duidelijk wordt in hoeverre gebruik wordt gemaakt van de boven vermelde rassen en gewassen.

Het voornemen was, dat in 2020 in Leeuwarden twintig procent van de benodigde groente, fruit, noten, vlees en vis op lokaal niveau op een duurzame manier geproduceerd werd. Het idee van de eetbare stad moest dan regionaal uitgerold zijn. Hiervoor is een lokale markt van lokale voedselproductie

nodig. Stadsboerderijen, buurt- en volkstuinten en omgebouwde lege kantoorpanden zullen volgens het geschrift de grote dragers van 'Eetbaar Leeuwarden' zijn. Voorop staat, dat inwoners een eigen keuze maken voor hun tuininitiatief: de Friese aanpak van onderop.

In het kader van het project wordt geregeld een 'Groencafé' georganiseerd.

De in Leeuwarden uitgebrachte brochure bevat een *stappenplan* voor het op gang brengen van een nieuw initiatief.

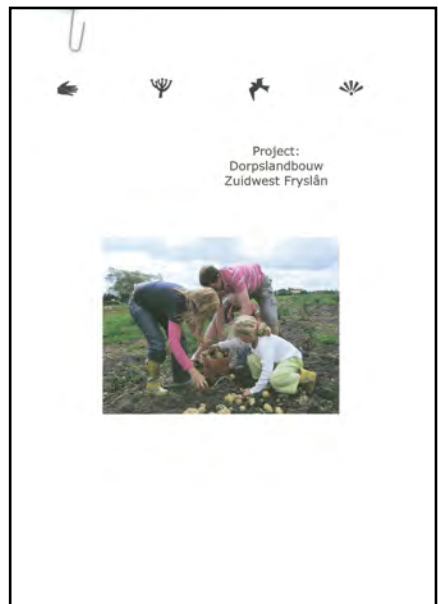
Aan de slag

Kort gezegd komt het organiseren van een gemeenschapstuin neer op:

1. Locatie bepalen
2. Kerngroep vormen: afspraken
3. Samen terrein en mogelijkheden verkennen
4. Ideeën en wensen
5. Kiezen
6. Concreet maken perken en planten
7. Tuin ontwerpen naar natuurlijk patroon
8. Voorbereiden, zaad bestellen en voorkweken
9. Organiseren doedagen en opening
10. Openingsfeest
11. Actie
12. Succesvol verder!

Dorpslandbouw in Zuidwest Fryslân

In de gemeente 'Zuidwest Fryslân' werd enkele jaren geleden in samenwerking met Landschapsbeheer Friesland een project uitgevoerd met als doel de betrokkenheid van de bewoners bij de lokale voedselproductie te bevorderen. En bovendien interesse te kweken voor de inrichting en omgang met het openbaar groen en het landschap in en rond de dorpen. Naast het verbouwen van groente en fruit en het ontwikkelen van streekproducten werd er tussen boeren en burgers en tussen burgers onderling begrip voor het voedselvraagstuk gekweekt. Binnen het project werd gewerkt aan (1) 'Eetbaar' openbaar groen; (2)

Streekproducten; (3) Versterking lokale agrarische economie; (4) Boerderijeducatie en (5) Kennisuitwisseling met belangstellende dorpen.

In de kernen Heeg, Makkum en Sneek werd een beweging op gang gebracht met de bedoeling die in de rest van de regio aan te laten slaan en die ook provinciaal uit te rollen.

In 2015 werd het project in Hemelum met een minisymposium afgesloten. Eén van de ervaringen was de grote sociale impact. Mensen raakten betrokken bij elkaar. In het project werd niet bewust gebruik gemaakt van de Friese rassen en gewassen.

De Friese Voedselbeweging

Negentien organisaties sloegen in 2019 als *Friese Voedselbeweging* de handen ineen om vraag en aanbod van lokaal voedsel op elkaar af te stemmen.

Zo'n 15 huishoudens in een dorp zijn nodig om een lokale voedsel-coöperatie te beginnen.

Gemeenschapstuinen in het buitenland

In Californië bestaat een uitgebreid netwerk van *gemeenschapstuinen*. Hiertoe behoren een scala van voorzieningen die uiteenlopen van vrijetijdstuinen tot schooltuinen, van professioneel geleide tuinderijen tot tuinen voor opleidingsdoeleinden, van demonstratie/educatieve tuinen tot therapietuinen en buurtgerichte speelplaatsen en recreatieparken.

Ideële organisaties kunnen een tuin onderhouden, zoals het geval was en is bij kloosters.

Al deze tuinen hebben gemeen dat ze actief door de gemeenschap die er gebruik van maakt gedragen worden.

Soms zijn ze verbonden aan boerenmarkten en aan educatieve voedselvoorlichtingsprogramma's in scholen en gemeenschapscentra.

Eetbaar Fryslân

Landschapsbeheer Friesland, het Nordwin College, de Friese Milieufederatie en Doarpswurk introduceerden onder het motto 'Friese producten binnen handbereik' het project 'Eetbaar Fryslân'. Er wordt in dit project ook een relatie gezocht met de dorps- en stadslandbouw. De bedoeling is dat binnen een periode van vijf jaar alle inwoners van Fryslân bij hun dagelijkse voedselconsumptie kunnen kiezen voor lokaal geteelde seizoensproducten.

Permacultuur

In sommige dorps- en stadstuinen wordt gebruik gemaakt van *permacultuur*. Het woord is afgeleid van 'permanent (agri)culture'. Deze werkvorm biedt een integrale visie op de wijze waarop de mens zich duurzaam met de aarde kan verbinden. Dit wordt als een samenhangend systeem opgevat. De basisprincipes zijn ontstaan door observatie van natuurlijke eco-systemen, waarin alles verbonden en in beweging is. Het gaat om zelforganiserende systemen, zoals die in de natuur voorkomen.

De onderdelen worden door Fransje de Waard aangeduid als: (1) Elementen; (2) Relaties; (3) Randen; (4) Inputs en (5) Outputs.

De *elementen* vormen gezamenlijk de basisonderdelen van het systeem, zoals bijvoorbeeld een moestuin. De *relaties* zijn de verbindingen die er tussen de elementen onderling bestaan. De *randen* van het systeem bakenen het af van de rest van de werkelijkheid en vormen daarnaar een overgang. De *inputs* en de *outputs* zijn de elementen die het systeem binnenkomen en verlaten.

De ontwerpprincipes, de toepassingsgebieden, de technieken en resultaten van de permacultuur worden door De Waard in 'Tuinen van Overvloed' toegelicht.

In Goutum aan de Boksumerdyk werden bovenstaande principes in praktijk gebracht. Permacultuur biedt mogelijkheden om ecosystemen te herstellen en biodiversiteit te bevorderen. De natuur dient als inspiratiebron. Boven alles staat: doen (en nalaten te doen) wat goed is voor een gezonde bodem, met alles wat daarin leeft!

Voedselbossen

Permacultuur vormt ook de grondslag van *voedselbossen*. Omdat de ruimte in zulke bossen op zeven verschillende niveaus gebruikt wordt, kunnen vele eetbare planten

parallel worden geteeld. Friese rassen en gewassen, zoals ze door bovengenoemde organisaties in stand gehouden worden, moeten gezocht worden in de vierde laag: de kruidlaag van groenten en kruiden. In plaats van de in de collectie van het Fries Werkverband meest voorkomende eenjarige gewassen, wordt er in een voedselbos veelal gebruik gemaakt van meerjarige gewassen. Deze zorgen voor bodembedekking waardoor de grond beschermd wordt tegen uitdroging, windschade, erosie en wegspoeling van nutriënten. Bodembedekkers en planten uit de kruidlaag kunnen mineralen en nutriënten beschikbaar stellen aan andere planten. Ze trekken nuttige insecten aan, die voor bestuiving en plaagcontrole zorgen. Een dikke laag creëert weinig ruimte voor ongewenste soorten en zorgt dus voor minder onderhoudswerkzaamheden.

Het ecosysteem van een voedselbos komt heel dicht bij het idee van de '*doe-niks-landbouw*', een zelfdragend, zelfonderhoudend, zelfbalancerend en zelfvoedend systeem. Er wordt niet gemaaid of gewied en geen gebruik gemaakt van pesticiden en insecticiden. Er wordt ook niet constant geïrrigeerd en liever geen gebruik gemaakt van (kunst)mest. Het blad en ander organisch materiaal blijft achter op het veld. Anastasia Limareva publiceerde een '*Basis Handboek Aanleg en Beheer van Voedselbossen*', waaruit het voorafgaande werd afgeleid. In Leeuwarden en op enkele andere plekken in de provincie werden of worden voedselbossen aangelegd.

Volkstuinen

Anders dan bij buurttuinen, die gezamenlijk worden beheerd, huurt iedere gebruiker van een *volkstuin* een eigen stukje grond.

Het zijn complexen waar met name oudere bewoners, man en/of vrouw hun groenten, fruit of bloemen jaar na jaar verbouwen. De sociale contacten zijn een belangrijk deel van het tuinieren. Met name in de steden wordt er door vele nationaliteiten gebruik van gemaakt.

De inmiddels opgeheven '*Stichting Voorlichting en Educatie Amateurtuinder*' (VEA) stelde zich meer dan tien jaar geleden ten doel de amateurtuinder te stimuleren op een milieuvriendelijke wijze te tuinieren en zo een bijdrage te leveren aan de instandhouding van een gezond en duurzaam leefmilieu.

Bij de tuinders was te weinig kennis van de, voor natuur en eigen gezondheid, nadelige effecten van het gebruik van chemische meststoffen en - bestrijdingsmiddelen. Met een lezing, een demonstratietuin volgens ecologische teeltprincipes en een cursus 'Milieuvriendelijk Tuinieren' werden projecten opgezet. Zestig procent van de deelnemers gaf na afloop te kennen het geleerde te gaan toepassen. Door hen werden voortaan organische bemesting in plaats van kunstmest en milieuvriendelijke gewasbeschermingsmiddelen toegepast. Tuinafval werd gecomposteerd, bij bodembewerking werd het biologisch evenwicht in het oog gehouden. Aan de activiteiten van VEA is een einde gekomen.

ZAAD VAN FRIESE EN MET FRYSLAN VERWANTE LANDBOUWGEWASSEN IN ZAKJES

Vanaf 15 december 2017 komt een deel van het zaad van de landbouwgewassen - verpakt in zakjes - voor particulieren beschikbaar. Het kan via de website van *De Streekboer.nl* besteld worden. Vervolgens kan het op één van de op de website vermelde verspreidingspunten worden afgehaald en betaald.

Het zaad komt ook beschikbaar door het bij het Werkverband - met vermelding van het nummer op de zakjes en het thuisadres - te bestellen. Het banknummer is NL 16 TRIO 0197 6464 174 ten name van: penningmeester Werkverband Friese Rassen. Het is ook verkrijgbaar in onder meer een aantal Welkoopvestigingen.

Zaad in zakjes:

1. Cichorij - sierplant
2. Grijs Zandboekweit - sierplant
3. Friese Gele Woudboon - droge stamboom
4. Friese Gele Woudboon aan de stok - droge stokboom

5. Koudumer Spekboon - droge stamboon
6. Reade Krobbe - droge stamboon
7. Huttentut - droge stamboon
8. Gritney - droge stamboon
9. Citroentje - droge stamboon
10. Roodbonte Friese Stokboon - droge stokboon
11. Karwijzaad - sperzieboon
12. Koudumer Boontje - sperzieboon
13. Koudumer Boontje - stokboon
14. Koudumer Stamsnijboon
15. Janumer Pronkboon
16. Linzen
17. Adrie - tuinboon
18. Friese Kapucijner
19. Peultje op reis
20. Doperwt Fryslân
21. Fries Witbloei vlas - sierplant
22. Natasja - blauwbloeiende sierplant
23. Berlikumer Bruine Ui
24. Zoete Droge Erwt
25. Friese Gele Bronskop - koolraap
26. Sumarder Oorlogstabak - sierplant
27. Koudumer Bloemkool
28. Lange Dunne Herfstwortel
29. Friese Witkiem
30. Menaldumer Ronde Witte Roodkop (knolraap)

Deze landbouwgewassen worden uitgebreid beschreven in de brochure: *Zeldzame of oorspronkelijke Friese of met Fryslân verwante landbouwgewassen.*

Via info@werkverband-frieserassen.nl te bestellen door overmaking van €2,25 + €1,00 portokosten op banknummer NL16 TRIO 0197 646 174 ten name van Werkverband Friese Rassen met vermelding van uw naam en thuisadres.

UIT DE PLATFORMREEKS TE BESTELLEN PUBLICATIES

1. *Werken aan verscheidenheid*: werkzaamheden van het Platform Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2.50
2. De Friese rassen en gewassen en *grondgebruikers* Prijs: €2.50
3. De Friese rassen en gewassen en *receptuur, kookkunst* en *gastronomie* Prijs: €2.50
4. De Friese rassen en gewassen en *streekproducten* Prijs: €2.50
5. De Friese rassen en gewassen en *ruimtelijke kwaliteit* Prijs: €2.50
6. De Friese rassen en gewassen en de *natuurinclusieve landbouw* Prijs: €2.50
7. De Friese rassen en gewassen en de *stads- en dorpslandbouw* Prijs: €2.50
8. De Friese rassen en gewassen en *educatie* Prijs: €2.50
- 9-11 In een drietal *brochures* wordt verduidelijkt om welke rassen en gewassen het gaat en voorbeelden gegeven van wat er nu al mee gedaan wordt. Prijs: €7.50 per stuk
12. In een *naslagwerk* worden de Friese rassen en gewassen uitgebreid beschreven. Prijs: €10
13. In 2019 verschijnt een uitgebreide *documentatie* met teksten en foto's van de rassen. Prijs: €20
14. In de publicatie '*Tiden hawwe tiden*' wordt de Friese agrarische geschiedenis vanaf het eerste begin tot de huidige tijd beschreven. Per tijdvak wordt vermeld welke Friese en met Fryslân verwante landbouwgewassen, dierenrassen en fruitrassen zich voordeden. Prijs: €10
15. Een globale beschrijving van de *landbouwgewassencollectie* van het Werkverband Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2,50
16. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *dierenrassen* Prijs: €2,50
17. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *fruitrassen*. Prijs: €2,50
18. Een globale beschrijving van de in Fryslân gesignaleerde *houtige gewassen* Prijs €2,50
19. Het fokken van de Friese of met Fryslân verwante *dierenrassen*. Prijs: €5
20. Het winnen van zaden en knollen van de Friese en met Fryslân verwante *landbouwgewassen*. Prijs: €5
21. Het instandhouden en vermeerderen van het *Friese fruit* Prijs: €3
22. Platform Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2,50.
23. Een introductie van het aan te bieden zaad in *zakjes* en *zakken*. Prijs: €2.
24. *FAN FRYSLANS GRUN*: Raamplan voor een gebundelde aanpak van de praktische en economische toepassing van de Friese en met Fryslân verwante dierenrassen, landbouwgewassen, fruitrassen en houtige gewassen. Prijs: €5

Bovengenoemde publicaties kunnen met vermelding van de nummers en het bezorgadres worden besteld door overmaken van de genoemde bedragen op banknummer NL16 TRIO 0197 646 174 ten name van penningmeester Werkverband Friese Rassen. Het gehele pakket kan door overmaking van €100,00 via het vermelde banknummer en via info@werkverband-friese-rassen.nl besteld worden. De portokosten bedragen: €10

Door ons periodiek OER blijft u op de hoogte van wat er zich afspeelt bij het Platform Friese Rassen en Gewassen. Voor €10,00 abonnementsgeld in het jaar krijgt u het tijdschrift over de mail toegezonden.

Postabonnees betalen €12,50.

Banknummer: NL 16 TRIO 0197 646 174 t.n.v. Werkverband Friese Rassen.

Vermeld bij de bankoverschrijving uw mailadres of, bij toezending over de post, uw naam en postadres.

Deze brochure is bestemd voor hen die zich willen verdiepen in de mogelijkheden die de Friese en met Fryslân verwante rassen en gewassen bieden voor de dorps- en stadslandbouw.

Platform Friese Rassen en Gewassen

www.friesehoenderclub.nl

www.roodbontfriesvee.nl

www.vriendenvanhetoudefruit.nl

www.herbariumfrisicum.nl

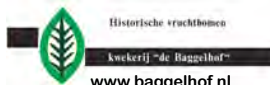
www.dekruidhof.nl

www.nzs.nl

www.melkschepen.nl

www.baggelhof.nl

www.werkverband-frieserassen.nl

www.nvsw.nl

www.zeldzamerassen.nl
zwartbles-fokkersgroep

www.fruitynfryslan.nl

www.szh.nl

www.frieshollands.nl

www.landgeit.nl